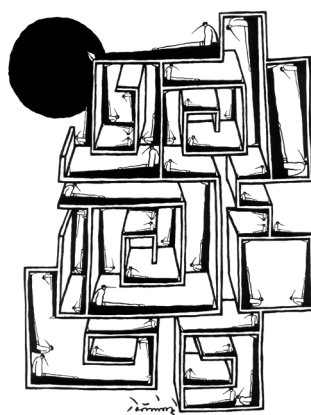

FÖLDES GYÖRGY

ÍVEK ÉS TÖRÉSPONTOK KÁDÁR JÁNOS POLITIKAI PÁLYÁJÁN

■ Aki politikai életrajz megírására vagy pályakép megrajzolására vállalkozik, elkerülhetetlenül szembesül néhány kérdéssel. Legelőbb azzal, hogy mikor tekintünk egy politikusi életpályát sikeresnek. Min mérjük a személyes sikert a politikában?

A hatalom megszerzése és megtartása lenne az alkalmas mérce? Igaz ugyan, hogy ez a megközelítés öncélú, és pusztán önmegvalósító tevékenységként jeleníti meg a politikait, de az értékelés legalább nem függ az értékelő ideológiai beállítódásától. Vagy inkább arra érdemes összpontosítani, mennyire tudta a politikus saját, illetőleg pártja világ- és társadalomjobbító elképzeléseit, programját megvalósítani? Ismerünk azonban – még csak nem is kis számban – olyan esetet, amikor egy politikus, egy párt nem a kigondolt vonalon halad, amikor egészen más feladatokat old meg, a hatalom birtokában pedig sokszor egyenesen rákényszerül, hogy más feladatokat oldjon meg, mint amelyek eredetileg szándékában voltak. Be kell tehát vonnunk a vizsgálódásba a társadalmat, a nemzetet, szerencsésebbek, nagyobb országok, nemzetközi szervezetek vezetőinek esetében a világot is. Tisztázni kell ugyanis, hogy akarva vagy akaratlanul a politikus és pártja milyen mértékben tudta befolyásolni a társadalom, a nemzet, a régió, a világ életét, fejlődését. A vezető akkor tesz többet az események irányításánál, a hatalmi gépezet működtetésénél, ha képes időben felismerni azokat a kihívásokat, amelyek a társadalmat, a nemzetet, esetenként a világot érintik, és tevékenységével elősegíti, hogy helyes válaszok szülessenek azokra. Ebből következően a politikát – a benne élők, a politikusok siker- vagy kudarcérzete, a kí-

...tudatában volt annak,
hogyan nehezen
megteremtett szociális
békét kikezdte az idő.

vülállók sokszor önfelmentő sommás ítélezése ellenére – nem lehet és nem szabad önmagán mérni.

Ettől függetlenül érdemes szem előtt tartani, hogy bonyolultabb olyan politikus pályáját megítélni, akinek sikerült hosszú időn át hatalmon maradnia. Esetében mód nyílik a szembesítésre, a célok és eredmények összehasonlítására, a társadalom, a gazdaság, a kultúra mozgásának és a politikai stratégiának, taktikának és gyakorlatnak az összevetésére. Másfelől viszont ritka az a politikusi pálya, amely mentes lenne a súlyos tévedésektől. Kevés olyan nagy politikus volt, akinek a pályafutása a csúcson fejeződött volna be, vagy akkor zárult volna le, amikor a társadalom, a nemzet felemelkedőben volt, amikor a világ éppen egy nyugalmas időszak előtt állt. Így a mérlegkészítés a leszálló ág minősítését is magába kell hogy foglalja. Hosszú hatalomgyakorlás esetében a társadalom, a gazdaság, a kultúra és a nemzet helyzetét úgy is lehet és kell értelmezni mint a politikus örökségét. Jobb esetben ez az alap, a felhalmozott tőke, amelyre az utódok, a következő generáció, a következő politikusnemzedék építhet. Rosszabb esetben az örökség nem más, mint hátrahagyott problémahalmaz, amelyet az új vezetőknek meg kell oldaniuk. A valóságban persze ritka a tiszta képlet: a szabadon felhasználható, kötelezettségektől mentes vagy a semmire sem jó politikai hagyaték.

Végül: vannak szerencsésebb nemzetek, amelyek hosszú idő óta jobbra gyarapodnak, szabályozott keretek és állandó intézmények között élhetnek. Esetükben a politikusok kevesebbet tehetnek hozzá a történelem során főlhalmozódott nemzeti kincshez, de kevesebbet is vehetnek el belőle. Ám akadnak olyanok is – és a magyar közéjük tartozik –, amelyeknek nem adatott meg ez a fajta állandóság, a stabilitás, és sokszor kellett újrakezdeniük. Ráadásul sokszor még csak nem is saját elhatározásukból. Ez a helyzet növeli a politikusok felelősségét: elsősorban tőlük várja a nép, hogy úrrá legyenek nemcsak a belső, hanem a külső nehézségeken is. A kisebb, gyengébb nemzetek politikusainak nehezebb megfelelniük a velük szemben támasztott nagyobb elvárásoknak.

Az életpálya

■ Kádár János most lenne százéves. Hosszúra nyúlt pályája bővelkedik fel- és lejtmenetekben. Ezek önmagukban is sokat mondanak el a nagy formátumú politikus életéről.

E pálya íveinek és töréspontjainak áttekintése igazi értelmét azonban akkor nyeri el, ha – vállalva a leegyszerűsítés veszélyeit – a hosszabb életszakaszokat és a váltásokat együtt vizsgáljuk a magyar társadalom, az ország és a nemzet 1930 és 1990 közötti történetének tendenciáival és fordulópontjaival.

Kádár életének első két évtizede legfeljebb személyiség-lélektanilag tekinthető fejlődéstörténetnek. Beleszületett egy törésvonalba: az apa nélküli családba, amely a társadalom periferiáján, de a fővárosban igyekezett megkapaszkodni. Legfeljebb arra lehetett esélye, hogy szakmunkás lesz, és mint ilyen, elkerülhet a periferiáról – kicsit beljebb és kicsit feljebb jut kora magyar társadalmában. Ennek a lehetőségnek a pereméig vitte életének első 18 éve, de az így nyíló esélyt a semmivel tette egyenlővé számára az 1929-ben kezdődő gazdasági világválság, amely Magyarországot is magával rántotta. Kádárból munkanélküli lett, veszni látszott a születési hátrányokat, a különféle megaláztatásokat talán orvosolni képes munkázgizstencia és az azal járó lassú felemelkedés vagy legalább a biztos egzisztencia reménye.

1931 ősze mégsem pillanatnyi élethelyzete, rossz szociális és gazdasági körülményei miatt vált törésponttá Kádár életében, hanem saját elhatározásának következtében. Kádár levonta a következtetést fiatalságának tapasztalataiból és a perspektívák

hiányából, a vele egysorsú vagy legalábbis azonos helyzetű tömegek életének kilátástalanságából.¹ Csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz. Ezzel önként zárta ki magát abból a társadalomból, amely nem akarta befogadni őt.² Ez utóbbi tényen nem enyhít semmit, inkább csak magyarázza, ha rámutatunk: a magyar nemzet és a társadalom többsége, ideértve a jobb anyagi helyzetű középosztályokat is, akkor sérelmek közepette élt. Annyi volt a különbség, hogy az alul lévőeknek nem volt kitől együttérzésre számítaniuk, sőt mozgalmaik és forradalmaik miatt úgy tekintettek rájuk, mint a nemzet belső ellenségeire. Ehhez járult egy másik nehézség: nekik nem volt kire hárítaniuk a válság terheit. Csak az látszott segítségnek, ha összefognak. Kétségtelen, Kádár ezen az alapon választhatta volna a szociáldemokratákat is, de a kommunisták előbb szólították meg őt.

Ez a fiatal munkásember a föld alatt kezdett politizálni, de még mielőtt megtanulhatta volna az ezzel, a törvényen kívüliséggel járó játékszabályokat, lebukott, kiengették, majd ismét elfogták, ekkor már el is ítélték, börtönbe került. Számára lényegében így teltek el a harmincas évek. 1937-es szabadulása idején a kommunisták nem folytattak szervezetileg koordinált tevékenységet. Belépett a szociáldemokrata pártba. Ez az első évtized tehát nem rajzolt ki olyan ívet, amely megtörhetett volna. Kádár, ha el is indult egy úton, azon nem jutott, nem juthatott el sehová. Pontosabban: bekerült egy szolidáris közösségbe, a szociáldemokraták közé, ahol egyenrangú lehetett, és gyarapíthatta tudását, műveltségét. Csakhogy eközben nagyot fordult körülötte a világ. Már nem az volt a kérdés, lesz-e belátható időn belül jobb, hanem az: meg lehet-e akadályozni, hogy sokkal rosszabb legyen. A fasizmus előrenyomulása háttérbe szorította a szocializmus közelségére, a vélt és valóságos osztályérdekekre épülő politizálást. Új feladat lépett ezek elé: már az antifasizmus sem volt elég, a függetlenség védelme, egy újabb nemzeti sorstragédia elkerülése került napirendre. Óriási feladat egy kis, föld alá szorult mozgalomnak, amely csak lassan értette meg a népfrempolitika jelentőségét. Kádár ekkor, a második világháború kitörése után került újra kapcsolatba az illegális párttal, akkor, amikor az a felvidéki és az erdélyi kommunisták bekapcsolódásával, segítségével új életre lehelte önmagát.

1940-ben, ezzel az ismételt mélybe merüléssel egy közel teljes évtizedet felölelő ív indul Kádár életében. A német fasizmus halálos veszélyt rejtő ölelése, a magyar politikai elit kockázatos politikája, majd teljes csődje alkalmat adott a kommunistáknak, hogy kísérletet tegyenek az egyenlőség és igazságosság eszméinek és a nemzeti érdekek védelmének együttes képviselésére.

Bármennyire is kis tömegbefolyással, szervezeti erővel rendelkezett föld alá kényszerített pártjuk, a magyar szellemi élet kulcsfigurái, a tisztas konzervatívoktól a népiekig, más szemmel néztek rájuk – különösen a moszkvai csata és az amerikai hadba lépés után. Attól kezdve pedig, amikortól az is nyilvánvalóvá vált, hogy a német fasizmus legyőzésében a Szovjetunió kulcsszerephez jut, a kommunista párt felértékelődött. Ehhez az is kellett, hogy ez az üldözött kis mozgalom hitelesítse nemzeti és demokratikus elkötelezettségét. Kádár ezzel a céllal kezdeményezte a Kominintern 1943-as feloszlata nyomán, hogy pártja kövesse a példát, és Békepárt névvel folytassa a küzdelmet a német és a magyar fasizmus ellen. A párt feloszlata bejelentő röplapban, amelynek alapszövegét ő készítette, egyebek között a következő áll: „Minden Hitler-ellenes kezdeményezést támogatni kell, bárhol is induljon ki. A nemzet nem várhat csodára, önmagának kell megteremteti felszabadulásának, a széles nemzeti összefogásnak feltételeit...”³

A magyar kommunisták – persze 1945-től már a hatalmi és más stratégiai és taktikai megfontolásoktól is vezérelve – nagyjából ezen a vonalon haladva és a győztes szovjet hadseregtől és politikától segítve, de 1947-ig még törekedtek a haza és haladás összekapcsolására. Kádár részt vett ebben a munkában, fontos feladatokhoz és

magas poszthoz jutott, ha nem is lett pártjának meghatározó vezetője. Még tovább emelkedett a hatalom 1948-as kisajátítása után, a pártfőtitkár-helyettség mellett, a leváltott Rajk László után belügyminiszter lett.

Ez az 1949-es év egyszerre jelent csúcspontot és töréspontot Kádár életében. Csúcs a politikusi pályán, csapdahelyzet a politikai térben, törés a lélekkben. Mindez hetek és hónapok leforgása alatt.

Kádár, ha nem is fő-, akkor is gyászos, kompromittáló szerepet vállalt a Rajk-ügyben, bár ezt a szerepet nem játszotta tökéletesen. Rá is gyanú vetődött, a játéklehetőséget elvették tőle, és ha még nem is vették le a sakkasztól, ha nem is fosztották meg rangjától, tisztí egyenruhájában már csak gyalogbábu lehetett.

A magányosság érzése megelőzte a magánzárka rideg, mindentől elszakító, kit-kit önmagával szembesítő valóságát. Így az 1949 és az 1955 közötti időszak egyetlen szakasz Kádár életében, pedig „csak” 1951 tavaszán került börtönbe, és „már” 1954 nyarán kikerült onnan. Ez a hét év semmilyen értelemben nem képez ívet pályáján. Ellenben a börtön szétverhette, megronthatta volna személyiségét, de ezt a kemény próbát kiállta.⁴ Az itt megélt megaláztatás vélhetően felülmúlta az eddig őt ért összes korábit. Ebből is következően Kádár már ekkor levonhatta a következtetést, miszerint a sztálinizmus nem ahhoz a társadalomhoz, ahhoz a szocializmushoz vezet, amelyet ő a népek és magának kívánt.

Az új pályáiv nem töréspontból indul, hanem a magyar sztálinizmussal szembeni nyílt fellépéssel a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1956. márciusi ülésén. Itt elmondott beszéde fontos katalizátorává lett a Rákosi Mátyás lemondásához vezető folyamatnak.

Kádár határozottságot mutatott a sztálinizmussal történő szakítást illetően, de bizonytalan volt az útkeresésben és a lehetséges szövetségesek kérdésében. Kivel haladjon előre? Azokkal a Gerőékkel, akik asszisztáltak a rémuralomhoz, az ő bebörtönzéséhez? Azokkal a Nagy Imréékkel, akik leszámolva a sztálini örökséggel – szerte – a pártjukat sem kímélik?

Ingadozása közepén tartotta őt, ezáltal a polarizáció és a felkelés hektikus napjaiban még feljebb, a kommunista párt első számú vezetőjének pozíciójába lökődött fel, de ez korántsem jelentett akkor valódi hatalmat.

1956 októbertől–novembertől tehát nem is csúcs-, nem is töréspont Kádár János életében, ezért helyesebb fordulópontnak, drámai pillanatnak, vízváltónak tekinteni. Fordulópont volt, mert egy rendkívül nehéz helyzetben kellett személyes szerepvállalásáról döntenie. Nem hivatkozhatott arra, hogy „csak magáról” kérdezték a szovjetek, nem arról, hogy mit csináljanak, menjenek-e, maradjanak-e. Mégis. A szovjet pártvezetők határozhattak arról, hogy leverik a felkelést, megdöntik Nagy Imre kormányát, de arról nem, hogy Kádár lépjen a helyére. Arról senki más nem, csak is ő dönthetett: vállalja-e egy új kormány vezetését. Mondhatott volna nemet is azokban a sorsdöntő órákban.

Drámai pillanat volt ez, mert igenlő válaszával szembefordult nemzetének akaratával, és hálátlan szerepvállalásának hazai fogadtatásával kapcsolatban nemigen lehettek kétségei. Vízváltó is volt 1956 novembere Kádár életében, mert amikor tudomásul vette, hogy szovjet tankok fognak számára utat nyitni a parlamentbe, akkor tudnia kellett: ezen az úton, ha már rálépett, nincs megállás, nincs visszafordulás.

Nyilván kapott valamilyen ígéretet arra vonatkozóan, hogy a fegyveres ellenállás leverése, a rend helyreállítása után szabad kezét kap. A rövid távon mindenképpen hálátlan szerep elvállalásához kellett annak belátása is: kaphatja a neki ajánlott posztot nála sokkal rosszabb is. Végül nem feltételezhető, hogy Kádár ne gondolta volna, képes lesz kivezetni az országot nehéz helyzetéből. (Cinizmust legfeljebb 1951-es valla-tása során mutatott, amikor mindent beismert, amivel a kihallgatói gyanúsították.⁵)

1956 novemberével kezdetét veszi egy fejlődési ív Kádár politikai pályáján, amely már nem köthető formális jegyekhez, hiszen nem volt már hová, magasabbra emelkednie a hatalmi hierarchiában. Egy cseppet sem volt biztos ugyanakkor, hogy sikerül az élen maradnia. Ehhez az kellett, hogy a kezdeti, sikertelen megegyezési kísérletek után kegyetlen megtorlást alkalmazzon a szabadságharc résztvevőivel szemben. A politikai konszolidáció volt az első sikere. Ez részben a keménységének, részben annak volt köszönhető, hogy fokozatosan haladva, de képes volt meggyőzni a magyar társadalmat: nem térnek vissza a korai ötvenes évek, nem lesz ismét sztálinizmus.

Ennek a több mint évtizedes fejlődési ívnek a főbb szakaszai: a magyar mezőgazdaság modernizálása, szocialista nagyüzemi átszervezése (1958–1961); a megbékélés, kezdve 1956 levételével a belpolitikai napirendről 1959-ben, folytatva az „aki nincs ellenünk, velünk van” jelszavának meghirdetésével és megvalósításával 1961 és 1963 között. Ezen belül kerített sort a diszkrimináció felszámolására a korábbi uralkodó osztályok leszármazottaival szemben, majd az 1963-as amnesztiára. Ekkor változik meg a kulturális politika, majd indul meg 1965-ben a gazdasági mechanizmus reformjának előkészítése, és kerül sor 1968-ban annak megvalósítására. Ez az időszak, amikor a marxizmus hegemon helyet szerez a magyar szellemi életben. A gazdasági fejlődés és a politika eredményeként a magyar munkásság és parasztság nagy tömegei kezdtek polgárosodni: bővülő foglalkoztatás mellett életszínvonaluk rohamos tempóban emelkedett, megtakaríthattak, gyarapíthatták műveltségüket. Az értelmiség nagy része elfogadta, sőt magáénak tekintette a szocialista perspektívát.

Ezt az ívet 1972 törte meg. Ekkorra fogyott el a szovjet vezetők türelme a „reform”-Magyarországgal szemben, ekkorra erősödött fel a reformok hazai ellenzőinek a hangja.

1972 töréspont lett Kádár életében. Azzal kezdődött, hogy januárban a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületi ülésén nyitást sürgetett a Nyugat felé, amit a románok kivételével a többi szövetséges nem nézett jó szemmel. Azzal folytatódott, hogy az ülés végén Leonyid Brezsnyev Moszkvába hívta, ahol kemény bírálatban részesítette politikáját, és a reformok felülvizsgálatára szólította fel. E két esemény vélhetően szerepet játszott abban, hogy Kádár, merőben szokatlan módon, de 60. születésnapjára hivatkozva benyújtotta lemondási, pontosabban nyugdíjazási kérelmét pártja központi bizottságának. Ezt azonban sem a reformirányzat, sem a konzervatív szárny nem fogadta el, mert nélküle egyik sem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy kezébe vegye a párt és az ország vezetését.

Így azután Kádárra maradt a kiigazítás 1972 novemberében, és így a törés nem az ő személyes pályájában, hanem a reformpolitikában következett be. Ehhez az is kellett, hogy ő maga is belássa a visszalépés, a kiigazítás szükségességét. Igaz: ez a visszavonulás nemcsak a szovjeteknek, a „munkásellenzéknek” (a konzervatívoknak) tett taktikai engedmény volt. Kádár egyik lelkével maga is gyanakodott, maga is nyesegetni akarta a reform „vadhajtásait”.

A következő, az 1972 és 1983 közötti időszak nagyjából annyi időt ölelt fel politikai pályáján, mint az előző: bő évtizedet. Ezek az évek a védekezéssel teltek. Kádár nem személyes hatalmát védte – az ebben az időben kikezdehetetlen és megkérdőjelezhetetlen volt –, hanem azokat a viszonyokat, amelyek között a magyar társadalom akkor élt.⁶ Az addig létrehozott gazdasági struktúrát és életszínvonal-javulást olyan vívmánynak tekintette, amely alapul kell hogy szolgáljon az általa is szükségesnek tekintett továbblépéshez. Csakhogy az 1973-as olaj- és energiaválság leértékelte mindkettőt. Az MSZMP vezetése nem akarta ezt a súlyos tényt elfogadni, és hitelek felvételével előre próbált menekülni. Ez arra jó volt, hogy a gazdasági egyensúly felborulásának nehéz éveiben sikerüljön megőrizni a politikai stabilitást és társadalmi egyensúlyt, de a jóléti program folytatása és a gazdaság növekedési ütemének fenn-

tartása csak akkor nyert volna igazolást, ha a védekezés e módja, az eladósodás erőnyeréshez és nem idővesztéshez vezet.

Kádár 70. születésnapján, 1982-ben még a vívmányok közé sorolhatta a nemzeti közmegegyezést, de éppen azért tette, mert tudatában volt annak, hogy a nehezen megteremtett szociális békét kikezdte az idő. Méghozzá két irányból is. Egyrészt a gazdaság már évek óta egy helyben topogott. Az értelmiség egy részének kevés volt a status quo fenntartása, az ezzel kapcsolatos kiegyenlítő társadalompolitika, amely korlátozta a tudásának, innovációs energiáinak használatában, kiaknázásában. Ezeket a csoportokat egyre jobban feszélyezte az egyéni kezdeményezés korlátozása, a politikai szabadság hiánya. Másrészt – a fejlődés lelassulása ellenére – egyre élesebb lett a kontraszt a határon innen és túl élő magyarok helyzete között. Az erdélyi és a felvidéki magyarság fokozódó elnyomása okán a hazai értelmiségi közvélemény keményebb fellépésre ösztönözte a budapesti kormányzatot, amely azonban továbbra is óvatos maradt. Ezért a népi értelmiségiek is egyre több kritikát fogalmaztak meg irányában.

A formálódó polgári ellenzékkel szemben a kádári vezetés nem lépett fel erőszakkal. Ennek egyaránt voltak bel- és külpolitikai okai. A diktatórikus módszerek alkalmazása a válság beismerését jelentette volna. Magyarország, illetve Kádár nem engedhette meg magának, hogy visszalépjen egy meghaladott gyakorlathoz, és Lengyelországhoz vagy Romániához hasonlítson. A magyar társadalom nem támogatta volna egy ilyen irányú politikai fordulatot, de a nemzetközi közvélemény sem vette volna jó néven. Ezt a körülményt nem lehetett figyelmen kívül hagyni akkor, amikor az ország gazdasága egyre inkább függésbe került a nemzetközi pénzvilágtól. Kádár ezért inkább az 1968-ban megkezdett, majd visszafogott reformpolitikához tért vissza. 1984-ben hozzájárult egy új gazdasági reformcsomag megvalósításához, de azal a megkötéssel, ha egyúttal a gazdasági növekedést is újraindítják.

Az útkereséssel kapcsolatos viták már a pártján belül is törésvonalakat teremtettek, amit a XIII. kongresszus is megmutatott. Ez a kitörési kísérlet 1986-ra csúfosan megbukott.⁷ Ettől kezdve politikai pályája lefelé ívelt, és az 1988-as pártértekezleten bukásba torkollott. Nyilvánvalóvá vált, hogy sem a párt, sem az ország nem haladhat tovább, nem juthat előre az általa elképzelt úton. Napirendre került a radikális válságkezelés, a gazdaság és a politika szétválasztását is magában foglaló politikai reform előkészítése.⁸ Ez már a rendszerváltás felé mutató program volt, amelyet Kádár a szó két értelmében sem vállalhatott. Nem vállalhatta, mert nem akarta sem a kapitalizmust, sem a polgári demokráciát, és nem vállalhatta, mert már nem is engedték meg neki vezetőtársai, hogy jelenlétével béklyóként nehezeden rájuk, megkösse kezüket.

Kádár politikai pályája „felfelé buktatásával”, pártelnökké választásával lezárult. Mégsem a csúcson fejezte be életét, mivel egy év múlva, röviddel halála előtt lemondott erről a tisztségről. Nem akarta pártját akadályozni a békés átmenet előkészítésében, új helyének megtalálásában a rohamléptekkel közeledő új világban. Nem sokkal halála után pártja a nemzeti kerekasztal-tárgyalásokon visszavonhatatlanul utat adott a rendszerváltozásnak, előbb megfosztotta magát alkotmányos előjogaitól, majd önmagát is felszámolta.

Az értékelés dimenziói: a városi-ipari munkásság, az ország és a nemzet

■ A végső politikusi és politikai kudarc, a rendszerváltás határozza meg a teljes politikai pálya értékelését? Esetleg ellenkezőleg, nem a vég, hanem éppen a kezdet, az 1956-os szembefordulás a nemzettel, a Nagy Imre kivégzésével kapcsolatos személyes felelősség, az elkövetett bűn vetne olyan árnyékot Kádárra, amely elzárja őt a

tárgyilagos, a minden vezető politikusnak járó megítéltetés lehetőségétől? A bevezető gondolatok alapján mindkét felvetést el kell vetnünk – még akkor is, ha a hatalmának kezdete nem mentes a büntől, a vértől, és akkor is, ha politikai pályájának vége egyúttal kurzusának és a nevével jelzett rendszernek is a vége. Nem ítélezhetünk kizárólag erkölcsi megfontolások alapján. Hibát követnénk el akkor is, ha kizárólag az utolsó életszakasz, a bukás, illetőleg a rendszerváltozás fényében vizsgálnánk a társadalom, a nemzet előtt álló kihívásokra adott válaszait. Abból, hogy hatalomgyakorlása miként indult, illetve abból, hogy politikai tevékenységének utolsó szakaszában nem találta meg a megoldást, nem következik sem az, hogy egyenes út vezetett a kudarchoz, sem az, hogy korábban, más időkben, más körülmények és feltételek között sem talált feleletet a felmerült problémákra.

Tekintsük tehát most át Kádár politikusi tevékenységét abból a szempontból, hogy mikor mit tett a társadalom, az ország és a nemzet alapvető érdekeiért. Milyen párhuzamok és milyen eltérések voltak politikai pályája és a magyar társadalom, az ország és a nemzet sorsának alakulása között a huszadik század közepső és utolsó harmadában.

Ahhoz, hogy egy rövid összefoglalásban ez a munka elvégezhető legyen, le kell egyszerűsíteni a feladatot. A következőkben először nem az egész társadalommal, hanem a városi és ipari munkásság 20. századi sorsával állítjuk párhuzamba a politikusi pályát. Tesszük ezt azért is, mert Kádár mindenekelőtt e társadalmi osztály érdekeit akarta szolgálni. Másodszor: az ország helyzetének változásával vetjük össze életművét. Ebben az esetben a társadalom és az állam általános helyzetének alakulása és ezzel összefüggésben a hatalom belső és külső elfogadottsága, legitimitása lesz az összehasonlítás másik oldala. Harmadszor: a nemzetnek mint történelmi, kulturális és politikai közösségnek az 1930 utáni történetével mérjük össze Kádár pályájának alakulását.

Végül együtt vizsgáljuk a négy mozgástrend azonosságát vagy különbözőségét, a csúcs- vagy töréspontok időbeli egymásba esését vagy eltérését. Elemezzük, Kádár mikor és hogyan képviselte osztálya, hazája és nemzete érdekeit, mikor volt képes az őket ért kihívások felismerésére és a megfelelő válasz kidolgozására.

Kezdjük a városi-ipari munkássággal. Ennek az osztálynak az 1929–1933-as gazdasági világválság és annak következményei erősen megtépázták amúgy sem erős pozícióit. E csoport létszáma 1930-ban meghaladta a félmillió főt. A harmincas évek második felében az ipar lassú fellendülésének, majd a győri program beindításának következtében a nagyüzemi munkásság számbelileg jelentős mértékben gyarapodott. E csoporton belül csökkent a többgenerációs szakmunkásság súlya. A világháborút megelőző években a konjunktúrának, a családi pótléknak, a fizetett szabadságnak, a nyolcórás munkaidőnek köszönhetően a városi munkásság helyzete valamit javult. Ebben az időszakban a hagyományos baloldali, szociáldemokrata mozgalmat erős kihívás érte a jobboldali radikalizmus felől, amit jól reprezentált a nyilas-hungarista pártok 1939-es választási előretörése – különösen az ipari városokban. Az ipari-városi munkásság 1944-re sanyarú szociális-gazdasági helyzetbe került, pártja a föld alá szorult, és nem merte, illetve nem tudta rávenni tömegeit a német fasizmussal szembeni aktív ellenállásra.

1944 végétől, 1945 elejétől a kép nagyot változott – természetesen nem anyagi-szociális értelemben. Az újjáépítés feltételezte a munkásság áldozatkészségét, másrészt a baloldal két erős pártja elsősorban rájuk építve-hivatkozva igyekezett meghatározó szerephez jutni az ország politikai életében. 1948 után ismét változott e társadalmi csoport helyzete, éppen akkor, amikor a munkásosztály vezető szerepét hangoztatva a kommunisták kisajátították a hatalmat. Ebben az időszakban a munkásmozgalom

egyik felét felmorzszolták, másik fele pedig mintegy felszívódott a párt- és állami gépezetbe. A szakszervezetek elvesztették eredeti érdekképviseleti szerepüket.

Bár az erőltetett iparosítás következtében gyors ütemben bővült a nagyipari munkásság létszáma, életszínvonala 1950 után romlani kezdett. Az 1951–1956 közötti időszak egészében csalódást jelentett a munkásság nagy tömegeinek.⁹ Nem véletlen, hogy sok, főként fiatal munkás vett részt a felkelésben, az 1956. októberi és novemberi fegyveres küzdelemben, majd jelentős munkástömegek támogatták sztrájkmozgalmukkal a nemzeti ellenállást.

Kádár kezdettől arra törekedett, hogy a városi-ipari munkásságot kivonja a hatalommal szemben állók táborából, előbb semlegesítse, majd megnyerje politikájának. 1957-ben, a nehéz gazdasági helyzet ellenére, e társadalmi réteg példa nélküli reálbéremelést kapott, 1958-ban pedig életviszonyainak átfogó javítása is napirendre került.¹⁰ Az ipari munkásság helyzete minden tekintetben és gyakorlatilag folyamatosan javult az 1978-ig tartó időszakban.

1972-ben újabb általános béremelésben részesült a nagyüzemi munkásság. Egy pillanattal azelőtt, hogy az olajválság kitört volna. Szerencséjére a válságáztatok továbbra is fontos, nehezen nélkülözhető szerepet játszottak az exportban. Továbbá: a városi-ipari munkásság továbbra is a fő *hivatkozási* bázisát jelentette az akkor *a fejlett szocializmus építését nem túl sok meggyőződéssel propagáló hatalomnak*, de a lengyel munkásság lázadásai is óvatosságra intették a magyar politikai vezetést. Részben ezzel magyarázható, hogy amikor az 1970-es évek végétől visszafogták a lakossági fogyasztás növekedését, majd amikor utat engedtek a kisvállalkozásoknak, akkor – kompenzálásként – a nagyipari munkásság lehetőséget kapott vállalati munkaközösségek alakítására, a második gazdaságba történő bekapcsolódásra. A baj csak az volt, hogy ezekkel az intézkedésekkel ugyan védeni lehetett a munkásság életszínvonalát, de nem lehetett megoldani a magyar ipar strukturális problémáit.

Közben – minden igyekezet ellenére – csökkent a munkásság közéleti szerepvállalási készsége, aminek hátterében ott húzódtott a fogyasztói-polgári értékrend térnyerése, a kompetencia hiánya és a túlmunka, a második gazdaság energiaemésztő hatása is.¹¹ Erre jött a növekedést serkentő gazdaságpolitika 1986 végén bevallott fiaskója. Ekkor már a munkásság nagy része megértette: közeleg a veszély, a valóságos, a tömeges elbocsátásokkal járó válságkezelés, megrendül a rendszer, és vele a teljes foglalkoztatottság is odalesz.

Hogyan alakult az ország helyzete 1930 után? 1938-ig a lassú gazdasági javulás volt a jellemző, miközben Magyarország lassan sodródott a német fasizmus irányába. Az első zsidótörvény és az első bécsi döntés ezt a folyamatot felgyorsította, és egyúttal nehezen visszafordíthatóvá tette. A felfelé mutató ív, amely még 1940-ig bizonyos értelemben kitartott, 1941-től drasztikus fordulattal lefelé váltott, egészen 1944-ig, a magyar politikai elit kiugrási kísérletének kudarcáig és a magyar fasizmus hatalomra jutásáig vezetett.

Az „eredmény” nem is maradt el: az ország rendkívül rossz nemzetközi megítélése egészen 1946-ig tartott, és a párizsi békében is kifejezésre jutott. Ezen azok a sikerek sem tudtak változtatni, amelyek az új, demokratikus berendezkedés kiépítését, a földreformot, az újjáépítést kísérték. Az egypárti diktatúra bevezetésével felgyorsult a modernizáció, de az ország helyzete egészében romlásnak indult: beszorult a szovjet birodalomba, és a félelem lett úrrá rajta. Hiába volt az 1953–54-es desztalinizálási hullám, mert a belharc, a következetlen leszámolás a múlt hibáival, bűneivel politikai és erkölcsi válsághoz vezetett. Az 1956-os felkelés kiemelte ebből a meghasonlott állapotból az országot, de a szabadságharc leverése, a durva elnyomás mélypontra vitte a magyar társadalmat.

Nem volt könnyű elmozdulni ebből a sokkos állapotból. A mezőgazdaság nagyüzemesítése s a vele járó feszültségek és konfliktusok lassan elterelték a figyelmet a közelmúlt tragédiájáról. Majd a világszocializmus erősödése, Hruscsov offenzív politikája, a javuló életszínvonal jelentős hatást gyakorolt a közvéleményre. Emellett a magánélet tisztelgetésében tartása, az utazási, érintkezési lehetőségek bővítése észrevehető változásokat hozott az ország életében, a közhangulatban, és már 1960-tól javulni kezdett külső megítélése is. Még meredekebben ívelt felfelé az ország útja az 1966 és 1972 közötti időszakban, amikor a gazdaság növekedése és reformja, a sokszínűbb és érdekesebb kulturális élet reális alapokon javította a társadalmi és értelmiségi közérzetet, formálta pozitívrá a nemzetközi közvéleményt Magyarországról. Ez a kép akkor sem változott, amikor a valós gazdaság teljesítőképessége gyengülni kezdett, és amikor 1974-től beindult a külső eladósodás első hulláma.¹²

1979 és 1986 nem alkot külön ívet az ország életében, mert a viszonylag sok kisebb történés, változtatás nem bizonyult átütőnek – nem sikerült kijutni a veszélyzónából. Romlani kezdett a társadalmi közérzet, egyre világosabbá vált a perspektíva-vesztés. Paradox módon az ország nemzetközi megítélése reformpolitikájának, liberalizálódó közéletének köszönhetően tovább javult. Bár ebben a pozitív véleményben a többi európai szocialista ország romló teljesítménye, a változásoktól való merev elzárkózása is szerepet kapott.

Az 1986 utáni válsaggal az ország gazdaságilag tovább gyengült, a rendszer legitimitása megrendült. Közben az ellenzék megerősödött, az állampárt belátta a radikálisabb válságkezelés és reform szükségességét, majd elfogadta a rendszerváltozás lehetőségét – mindez együtt sajátos helyzetet teremtett.

A mélyülő gazdasági nehézségek, a félelem a jövőtől és a remény, a szabadság érzése alakította a társadalom hangulatát. A békés átmenet megmentette az országot attól, hogy a válság magával rántsa a mélybe.

Végül, de nem utolsósorban, *miként alakult a nemzet sorsa Kádár politikai életének időszakában?*

1930 és 1937 között nem történt nagy változás. A Trianonban elszenvedett sérelem nyomán megerősödött nacionalizmus még nem vált önveszélyessé, a revízió igénye még nem vezetett a fasizmusnak tett elfogadhatatlan engedményekhez. A területi visszacsatolások egy része ugyanolyan etnikai problémákat vetett fel, mint az elcsatolások egy része. A német és az olasz fasizmus segítségével elért kiigazítások – e hatalmak megsemmisítése miatt – pírusszi győzelmeknek bizonyultak. Ez csak akkor lehetett volna másként, ha a magyar politikai elit az elkerülhetetlenül közelgő verekedés láttán képes megfordítani az ország szekerét. Erre azonban másfél év sem volt elég a számára. Bár a magyar nemzet ingoványos talajon haladva elért bizonyos sikereket, 1944-re a mocsárba süllyedt. Ezzel ismét kiszolgáltatta magát a nagyhatalmaknak – amelyek kockázat nélkül dönthettek sorsáról.

E nagyhatalmak közül igazi rendelkezési jogot a Szovjetunió szerzett a magyar nemzet fölött. Az 1944 és 1947 közötti időszakban Moszkva még adott a látszatra, megtűrte a demokráciát, de azután a kommunista párt monopolhelyzetbe segítségével megindult az ország szovjetizálása.¹³ Az ország nem nyerte vissza teljes függetlenségét, és korlátozott maradt szuverenitása. A magyar nemzet védelembe szorult. Ez az állapot 1953-ban, Sztálin halála után, furcsa módon szovjet ösztönzésre, Nagy Imre miniszterelnöksége alatt kezdett változni.

1956-ban elemi erővel tört elő a magyar népből a szabadság, a függetlenség utáni vágy.¹⁴ A nemzet felemelkedett félig térdelő helyzetéből (Németh László emelkedő nemzetéről írt 1956. november elején), de a túlerővel szemben elveszítette szabadságharcát. Egy évtized kellett ahhoz, hogy a nemzeti tudat, büszkesége a nyilvános-

ságban is újra megnyilvánulhasson. Ez az újjáéledés nem kötődött szorosan a sérelmek újraéléséhez, a hagyományos nacionalizmushoz, amely ugyanakkor soha nem szűnt meg teljesen. Itt és ekkor a nemzeti érzés erősödése inkább kapcsolódott a modernizációs folyamat sikereihez, a reformokat megelőző helyzetelemzésekhez, az azokat övező önkritikus szemléletmódhoz, a szocializmus és a szocialista ideológia térnyeréséhez, legitimmé válásához.

Kiderült: az antinacionalista nemzetépítési stratégia képes eredményekre – az előbb említetteken túl azért, mert szakítva a korai és késői ötvenes évek gyakorlataival, egyre többet igyekezett magába fogadni a nemzeti múltból, az évszázadok során felhalmozott kulturális kincsből. Az 1960-as évek végére, az 1970-es évek közepére kialakult az a minimális egyetértés a kommunista párt és a mértékadó értelmiségi csoportok között, amely a nép, a munkásság és a parasztság polgári lét felé araszolásával, kulturális felemelkedésével a háttérben igazolni látszott a szocialista nemzet elképzelését. A magyar külpolitika ebben az időben már nem „felülről”, az internacionalizmusból kiindulva csinált helyet a nemzeti érdekeknek, hanem fordítva: a szocialista országok szövetségét a nemzeti érdekekből vezette le. Ez a folyamat 1974–75-re eljutott a határon inneni és túli magyarság kulturális közösségének a megfogalmazásáig, a kettős, az állampolgári és a nemzeti identitás megkülönböztetéséig, addig, hogy az MSZMP kijelentette: a helyes nemzetiségi politika, a kollektív kisebbségi jogok szavatolása része a szocializmusnak és a szocialista országok közötti érintkezésnek.¹⁵ Ezeknek az elveknek azonban nem sikerült érvényt szerezni, a határon túli, kisebbségi sorsba szorult magyarság helyzete nemhogy javult volna, hanem gyorsuló ütemben romlott a hetvenes években – legalábbis Romániában és Csehszlovákiában. A nyolcvanas évek elején emiatt szétesett a politikai elit és az értelmiség közötti kölcsönös megértés, azt egyre inkább a kölcsönös türelmetlenség váltotta fel. A hatalom több megértést, az értelmiségi közvélemény keményebb fellépést várt el, amit a felek egyre kevésbé kaptak meg egymástól.

A határon túli magyarokkal kapcsolatos hivatalos magatartás 1985-től kezdett megváltozni. 1988-ban az MSZMP egyértelművé tette: a határon túli magyarság a nemzet részét képezi. A budapesti kormánynak kötelessége az emberi jogok normáinak betartatása, a magyar kisebbségek érdekében fellépni.¹⁶ 1988-tól így is történt.

Az összehasonlítás: értékelés

■ Ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol összehasonlíthatjuk Kádár János életútját a városi-ipari munkásság, az ország és a nemzet 1930 és 1989 közötti mozgáspályájával. Képzelteteli ábránkon a legtöbb párhuzamot Kádár életével a városi-ipari munkásság sorsának alakulása mutatja. Igaz ez az 1930 és 1940 közötti évtizedre. Ebből a közös trendből Kádár – súlyos egzisztenciális kockázatot vállalva – az illegális kommunista pártmunkával, majd pártvezetői tevékenységével emelte ki magát. Bizonyos értelemben majd 1945-ben éri őt utol osztálya. Ettől kezdve együtt emelkedik és fordul lejtmenetbe az osztály és a politikus pályája, még ha 1956-ig nincs is ok-okozati kapcsolat a két mozgás között. Ekkor viszont éppen drámai összeütközésre kerül sor a munkásmozgalom és egyik vezetője között. Ezt az ellentétet Kádár a munkásosztály „igazi” és távlati érdekeire hivatkozva igyekezett feloldani, majd – kisebb habozás után – ezekre az érdekekre való hivatkozással verette szét a munkástanácsokat, fegyvelte meg a szakszervezeteket, tiltotta meg a szociáldemokrata párt működését.

Kádár eközben is ügyelt arra, hogy munkáspolitikusként szerepeljen, és úgy is kezeljék őt. E kemény összeütközés után soha nem feledkezett meg a városi-ipari munkásságról, minden tőle telhetőt elkövetett helyzetének javítására. Az ország első embereként olyan gazdaság-, társadalom- és szociálpolitikát igyekezett megvaló-

sítani, amely – elvi és gyakorlati megfontolások okán is – középponti kérdésként kezelte a munkásság helyzetének, életkörülményeinek javítását. Az 1956 utáni három évtizedben tehát nemcsak a gazdaság, az ipar és a technológia spontán fejlődése alakította az iparban dolgozók sorsát, hanem a tudatos politikai szándék is. Oly mértékben így volt ez, hogy azután sem változott a társadalompolitika prioritása, és azután sem gyengült az ipar érdekérvényesítő képessége, miután a hetvenes évek elejére megállt az ipari foglalkoztatottság növekedése, majd egyes iparágak és nagyvállalatok válságba kerültek. A párhuzam fennállt az utolsó, 1986–88 közötti, lefelé ívelő életszakaszban is. Kádár pozíciója együtt gyengült a városi-ipari munkásságéval, ő ezzel vélhetően inkább tisztában volt, mint saját helyzetének romlásával, tekintélyének megrendülésével. Előbb érezte meg, hogy nincs már módjában az addig alkalmazott eszközökkel megvédeni a gyáripart, a bányászatot, hogy nincs már kellő mozgásteret a válság elkerülésére, mint hogy belátta volna, át kell adnia valakinek a marsallbotot. A városi-ipari munkásság felismerte: Kádár és pártja már nem képes megvédeni, változtatni kell a dolgok menetén, de félelemmel tekintett a jövő felé, ezért kivárára rendezkedett be.

Más, bonyolultabb a kapcsolat Kádár élete és az ország sorsának alakulása között. Az 1930-as évtizedben az ország helyzete nem javult, ahogy nem javult Kádáré sem. Az 1938 és 1940 közötti időszak ideiglenesnek bizonyult sikerei rá ellenkező hatást gyakoroltak, és személyes aktivizálódásra készítették baloldali és nemzeti elkötelezettsége okán egyaránt.

Meg akarta állítani az ország – szerinte és az egész magyar progresszió szerint – szakadék felé futó szekerét. 1940 és 1944 között aktívan szembeszállt hivatalos országával, antifaszizmusa megtanította a szövetségesek keresésére. A következő időszakban megint párhuzamossá vált az ő politikusi és az ország haladási iránya. Ennek „a fordulat éve” vetett véget, amikor a kommunisták felgyorsították az „idő fogaskerekét”, és hozzáálltak az ország, a társadalom teljes átalakításához. A szövetséget a diktatúra váltotta fel, amelynek kiépítésében Kádár is fontos szerepet vállalt. Nem sokkal később ez a cselekedete ellene fordult, mert kiderült: igazi ellenségei nem a társadalomban, hanem pártjában vannak. Bebörtönzése az ország megfélemlítésének része volt, annak folyamatába illeszkedett. 1954-es szabadulása is következmény, a társadalom megnyugtatóására, a hatalom és a nép közötti feszült viszony enyhítésére irányuló politikai törekvés következménye. Ez a sorsközösség egészen 1956. október végéig megmaradt, még akkor is, amikor a felkelés ereje a párt élére dobta. Ekkor viszont felbomlott, mert Kádár szembefordult az országgal és a társadalmi elvárásokkal.

A szembenállás a megtorlások lezárása után is megmaradt. Egyrészt mert a diktatúra a konszolidáció után is a helyén maradt, bár már nem kellett közvetlen erőszak a működéséhez, másrészt mert a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése jelentős feszültségekkel járt.

A megtorlásokban súlyosan vétkes volt Kádár. A falu modernizálásában viszont neki lett igaza. Az 1961 és 1980 közötti két évtizedben ismét párhuzamos irányba állt az országnak és vezetőjének életpályája. Furcsa is lett volna, ha másként van, hiszen természetes kell hogy legyen az ország és vezetője életének illetően egymáshoz kapcsolódása, ha sikeres a kormányzása, uralkodása. Bár a diktatúrák, a személyes egyeduralmak meghosszabbíthatják élettartamukat, mert erőszakkal és külső támogatással jelentős sikerek nélkül is működhetnek egy ideig. Így a korszak Kelet-Euró-pájában a pártvezetők többsége hosszú időt tölthetett el posztján.

Ez a párhuzam megmaradt a stagnáló, védekező 1979–84 közötti periódusban is. Kádár tovább növelte tekintélyét, Magyarország őrizte, sőt a második olajrobbanás

és a lengyel válság közepette javította is nemzetközi elismertségét. A fordulat e téren 1985–86-ban következett be, amikor a külső eladósodás megduplázódása megtépázta a magyar gazdaságot, és kétségek merültek fel gazdaságpolitikájával szemben. Gorbacsov színre lépése és látványos politikája rövid távon visszaigazolást, elismerést jelentett a magyar reformpolitikának, hosszabb távon viszont leértékelt Magyarországot. Már nem volt szükség közvetítő szerepére a Szovjetunió és a Nyugat között. Ráadásul a Brezsnyev-doktrína 1986 végi visszavonása után már nem lehetett komoly szovjet gazdasági és katonai segítségre sem számítani. A szovjet védőernyő megszűnése nehezítette Kádár dolgát, aki szocialista megoldást igyekezett találni a válságra. Ezzel szemben a gazdasági válságjelek szaporodása rontotta ugyan a társadalom közérzetét, de egyúttal új lehetőségeket tárt fel az ország előtt. Így tehát az ország és Kádár közös életének utolsó szakaszában – bár „mindketten” válságba jutottak – ellentétes irányú folyamat játszódott le. Kádár a válság elhatalmasodásával, politikai tőkájének fogyásával elveszítette esélyeit, az ország, a társadalom bajai ellenére megőrizte tartását, és új esélyekhez is jutott.

Hogyan alakult Kádár és a nemzet viszonya? Talán érdemes úgy fogalmazni: 1940-ig nem vettek tudomást egymás létezéséről. A nemzet nem akarta saját jogán, elvei tiszteletben tartásával befogadni, Kádár pedig azért is, mert savanyú volt a szőlő, nem akart belépőért könyörögni. 1940-től megváltozott a kép: a kommunista politikus szerette volna megmenteni a nemzetét, és most ezért újította fel harcát az uralkodó ellittel, majd a végveszély óráiban ebből a körből is igyekezett szövetségeket találni. Sajátos helyzet volt ez: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szekfű Gyula és Csermanek (Kádár) János egy fronton...

Minden belső konfliktus és ellentét ellenére ez a szoros kapcsolat 1947-ig megmaradt. A nemzet még bízott abban, hogy a kommunisták, ha nem is revízióval, de segítenek méltóságát, önbecsülését visszaszerezni. Ők pedig ekkor még ugyanígy gondolták: ha tiszteletben tartják a nemzetet, ha fellépnek a területi-etnikai igazságtalanságok ellen, a kisebbségi magyarság érdekében, akkor saját ügyüket is előrelendítik. Nekik sem volt könnyű szembesülni azzal, hogy ebbeli törekvéseiket a szovjet külpolitika nem támogatja. Cserében viszont a magyar kommunisták segítséget kaptak a hatalom megszerzéséhez és kisajátításához. Ezt a megoldást Kádár elfogadta – ezzel meglazította a köteleket, amely őt a nemzethez kapcsolta.

Majdnem egy évtized kellett, hogy a két „fél” újra találkozzon. Erre a találkozóra drámai körülmények között került sor. Kádár 1931 után másodszor is kilépett politikai nemzetéből. Míg azonban először „lefelé” száműzte magát onnan, ahová be sem akarták engedni, addig másodszor „felfelé” távozott, hogy idegen erőtől segítve kerüljön hatalomra, és a nemzet érdekeire hivatkozva „fegyelmezze meg” az országot.¹⁷

A szembenállást a hatvanas évek elején-közepén váltotta fel az egymás mellettség. Kádár egy internacionalista, antinacionalista nemzetépítési programot próbált megvalósítani. Nem sikertelenül. A nemzet a hatvanas évektől kezdve fokozatosan újraépült, gazdagodott történelmével, hagyományaival, a büszkeséggel, majd a kulturális azonossággal, a sorsközösség hangsúlyozásával. Ám ez a nemzetstratégia adósa maradt a határon túli magyarságnak, mert nem vállalt olyan konfliktust, amely kockázattal jár.

Kádár mindig óvatosságot tanúsított a határon túli magyarság ügyeiben, mert nem akarta megengedni, hogy nacionalizmussal vádolhassák szövetségesei. Az ő megértésük, támogatásuk hiányában nem akart engedni a felerősödő nemzeti érzésnek, nehogy a vélhető kudarc után két tűz közé kerüljön az ország, a nemzet, a határon túli magyarság és ő maga is. Belátva, hogy ez a politika nem hoz eredményt, élete végén utat engedett a nyílt sisakos fellépésnek, egy új, a kulturális nemzetfoga-

lomra épülő stratégia kidolgozásának. Kicsit hasonlóan alakult a helyzet, mint az ország és az ő pályáíve esetében. Kádár gyengülése nem törte meg a nemzet erősödésének folyamatát, ellenkezőleg, felgyorsította, de ekkor már nem volt szó a szocializmusról, a szocialista nemzetről.

A kihívások mércéjén mért életút és örökség

■ Reményeink szerint ez a többdimenziós összehasonlítás egyúttal értékelés is, amely lehetővé teszi a választ arra a kérdésre is, hogy Kádár mikor ismerte fel helyesen az ország és a nemzet előtt álló kihívásokat, mikor tévedett ezeket illetően. Ezen a ponton kötelező, hogy ne szakadjunk el a kor realitásaitól és az ő valódi ideológiai beállítódásától, ne valamely elvont eszmény és ne valamiféle utólagos bölcsesség könnyedségével ítélkezzünk. Mindebből kiindulva 1940 és 1947 közötti életpályája sikeresnek tekinthető. 1948–49-ben nem ő döntött, de nem ismerte fel az akkori politikai stratégia veszélyességét. 1956-ban antikapitalista-antisztálinista alapon állva hozott rövid időn belül egymással gyökeresen ellentétes döntéseket. Ezekről annyit el kell mondani, hogy az ország helyzete volt az, amely nagyokat változott, Kádár ekkor inkább követte, mint diktálta, irányította az eseményeket. Nem volt kötelező a szovjetek oldalán szerepet vállalnia, de tudta, ha ő nem vállalja, akkor másra bízák. Tudnia kellett: ez a körülmény nem ad felmentést semmire. Érvényes válasz volt ez, amelynek erkölcsi tartalma mindig is vita tárgya lehet.

Kádár az 1950-es évek végétől a hetvenes évek elejéig a nagyobb ügyekben általában helyesen döntött: a kollektivizálásról, 1956 kivonásáról a napi politikából, a társadalom szövetségesként való kezeléséről, arról, hogy Magyarországnak ki kell maradnia a kommunizmus Szovjetunióban meghirdetett építéséből, a reformról.

Ezután a hetvenes évek közepén hibázott, amikor a gazdasági világválság kellős közepén – a külső nyomásnak is engedve – jóléti szocializmust ígért, majd amikor a program lefulladásá után sem akart radikálisabb válságkezelést és reformokat. Végül hibázott 1984-ben a gazdasági növekedés mesterséges felgyorsításakor.

Külpolitikája viszont éppen akkor teljesedett ki, amikor belül szaporodtak a nehézségek. A nemzeti érdek védelmében s a nemzetek és rendszerek együttműködésének elkötelezett híveként egyre több konfliktust vállalt a szovjet vezetőkkel. Ezzel együtt, mint ahogy a nyolcvanas évek fejleményei megmutatták, nem tudta kivezetni hazáját a válságból, pedig a kelet-európai vezetők közül talán neki lett volna egyedül esélye arra, hogy a nép támogassa ilyen irányú erőfeszítéseit.

Öröksége? Kurzusa vereségbe torkolt, rendszere eltűnt a gazdaságból, a politikából. Ilyenkor leginkább a paternalizmus következményeit: a társadalmi magatartást szokták említeni. A történész annyit mondhat: abban, hogy szemben a szép számú 20. századi magyar rendszerváltásokkal, az 1989-es békés lehetett, Kádár évtizedes politikai gyakorlata, realizmusa – a köpenye, amely alól a reformer, a rendszerváltást elfogadó politikusok is kibújhattak – is szerepet játszott. Nem lehet elfeledkezni örökségének anyagi, szellemi elemeiről sem, a viszonylagos jólétről, a stabilitásról, a kulturáltságról, a felgyülemlett gazdasági és nemzetközi tapasztalatokról.

■ JEGYZETEK

1. Bálint György a következőt írta erről: „Az elnyomott, kizsákmányolt emberek tömegét a személyes sérelmek rendszeres, koordinált tömege teszi harcossá: a tömegeknél a személyes és az általános, a gyakorlati és az elvi oszthatatlanul egy.” Bálint György: *A toronyőr visszapillant*. I. Magvető, Bp., 1966. 689.

2. Nem tudjuk, olvasta-e előzőleg József Attilát, vagy ekkor, huszadik évéhez érkezve ismerte-e már a *Tiszta szívvel*. Az biztos, hogy néhány héttel azt követően, hogy csatlakozott a kommunistákhoz, meghallgatta a költő egyik előadását a proletárkulturáról. Kádár János: *A szocialista Magyarorszáért*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1972. 405–407.

3. A szöveg így folytatódik: „A háború menetében és az emberiség életében döntő fordulat előtt állunk. Ez a fordulat Magyarország helyzetét alapjában érinti, sok múlik azon, hogy a magyar munkásság hol áll, hogy állja meg a helyét és mit akar.” In: *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935-1945*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1964. 416–417.
4. Kádár erről a börtönből történt kiszabadulásakor a következőket írta: „Azt mondhatom, hogy amit én – és persze nem csak én – az utolsó négy év alatt átéltem, az nem embernek való. Ha lehetne sorsot cserélni, akkor inkább választanám, hogy mint kommunista üljek egy kapitalista ország börtönében tizenkét évet, mint a saját Népköztársaságom börtönében 12 hónapot.” Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 276. f. 65/44. ó. e.
5. *Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent 1949–1956*. Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2001. 215–239. A Farkas Vladimirnek tett vallomása során a legképtelenebb dolgokat is magára vállalta, amit kihallgatója is észrevett.
6. Ebben az időszakban egyetlen szóba jöhető, mert a szovjetek által is elfogadott utódja Komócsin Zoltán lett volna, de ő viszonylag fiatalon, 1974-ben meghalt.
7. Nem véletlen, hogy a demokratikus ellenzék 1987-ben érezte elérkezettnek az időt, hogy Kádár menesztésére szólítsa fel a hatalmat gyakorló kommunista pártot. Lásd Kis János–Kószeg Ferenc–Solt Otília: *Társadalmi szerződés. A politikai kibontakozás feltételei*. Beszélő 1987. 2. (Különszám).
8. Lásd erről Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág Kiadó, Bp., 2006. 13–26, 121–138.
9. Ehhez a témához lásd Belényi Gyula–Sz. Varga Lajos: *Munkások Magyarországon 1948–1956*. Napvilág Kiadó, Bp., 2000.
10. Az MSZMP KB 1958 októberében határozott a munkáosztállyal kapcsolatos egyes kérdésekről. In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Kossuth Kiadó, Bp., 1973. 272–277.
11. Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX század második felében*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 224–232, 286–296.
12. Lásd erről Földes György: *Az eladósodás politikatörténete 1957–1986*. Maecenas, Bp., 1995.
13. Erről az időszakról különbözőképpen vélekedik a magyar történeti irodalom. Újban erősödik az álláspontról, miszerint a szovjetizálás már 1944 végén megkezdődött. Gyarmati György: *A Rákosi-korszak*. Osiris Kiadó, Bp., 2012.
14. Részletes áttekintést ad erről Standeisky Éva: *Népruralom ötvenhatban*. Kalligram – 1956-os Intézet, Bp., 2010.
15. Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Bp., 2007. 178–186.
16. Szokai Imre – Tabajdi Csaba: *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés*. Magyar Nemzet, 1988. február 13.
17. Azt a beszédét, amelyben bejelentette: ami októberben történt, az nem forradalom, hanem ellenforradalom volt, és leszámol a nép ellenállásával – mintegy magyarázatként –, azzal fejezte be, hogy „a nemzetnek élnie kell.” Népszabadság, 1956. november 27.

